

„Marcijono Mykolo Oginskio dorybių portretas“: apie didiko vaizdinį XVIII a. proginėje architektūroje

Lina Balaišytė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
El. paštas: l.balaisyte@gmail.com

Straipsnis skirtas aptarti proginėje kūryboje formuojamam XVIII a. didiko vaizdiniui. Nagrinėjami kūriniai – Vitebsko vaivados Marcijono Mykolo Oginskio laidotuvėse skaitytas pamokslas ir šiai progai sukurtas Vitebsko jėzuitų bažnyčios dekoras. Straipsnyje tyrinėjama, kaip šiuose kūriniuose kuriamas idealus didiko paveikslas ir kaip pateikiama konkretaus asmens biografija.

RAKTAŽODŽIAI: didikas, proginė architektūra, Barokas, Marcijonas Mykolas Oginskis, Vitebskas

1751 m. Vitebsko jėzuitų Šv. Juozapo bažnyčioje įvyko Vitebsko vaivados Marcijono Mykolo Oginskio (1672–1750) laidotuvės. Po poros metų pasirodė leidinys, kuriame publikuotas šiose laidotuvėse jėzuito Felicijono Novodvorskio (*Felicjan Nowodvorski*) sakytas pamokslas ir bažnyčios proginės puošybos aprašymas¹. Platus vaizdinio laidotuvių dekoravimo² pristatymas, publikuojamas viename leidinyje drauge su pamokslu, nebuvo dažnas XVIII a. Pamokslai, paprastai gerokai išplėsti, būdavo išleidžiami praėjus keliems mėnesiams ar keleriems metams³, o laidotuvių aprašymai dažniausiai skelbti periodinėje spaudoje greitai laiku po iškilmių. Tokiuose pranešimuose vaizdinė iškilmių dalis būdavo apibūdinama lakoniškai, pasitelkiant įprastus epitetus, rodančius laidotuvių mastą ir ištaigą. Marcijono Mykolo Oginskio laidotuvėms skirtas leidinys vertingas ne tik detaliu proginės architektūros aprašymu, bet ir galimybe panagrinėti teksto (pamokslo) ir vaizdo (laidotuvių dekoracijų) sąsajas, tarp jų migruojančius kultūrinius vaizdinius.

Barokinės laidotuvės sulaukė įvairių sričių tyrinėtojų dėmesio. Laidotuvių kūriniai pasitelkiami kaip šaltinis kultūrinių tradicijų ir vertybių sistemos tyrimams tiek literatūros, tiek meno istorikų. Daug tyrinėtojų dėmesio sulaukė barokinis laidotuvių pamokslas⁴. Nemažai rašyta ir apie proginę laidotuvių puošybą: nagrinėta proginės architektūros formų kaita⁵, jos simbolikos pavyzdžiai, tarkime, mirties vaizdavimas⁶, apžvelgiama dekoruotųjų įvairovė⁷. Tačiau retai tyrinėtas konkrečiai progai sukurtas dekoras, kaip vientisas kūrinys⁸. Tarp didikams skirtų proginų kūrinių tyrimų išskirčiau Magdalenos Górkos publikaciją, kurioje atkreiptas dėmesys į politinę simboliką XVIII a. proginėse dekoraci-

1 Vizualinė laidotuvių dalis Baroko epochoje buvo ypač svarbi (iškilimams pertvarkoma ir specialiai dekoruojama bažnyčios, kurioje šarvotas velionis, erdvė, kuriama proginė architektūra), tačiau grafiniai laidotuvių vaizdai buvo reti. Dažniausiai laidotuvių puošyba būdavo aprašoma, nupasakojant jos elementus, todėl proginų kūrinių tyrinėtojai tenka atkurti vizualinius reiškinius iš rašto šaltinių.

2 Barokinės kilmingųjų laidotuvės buvo rengiamos kaip viešas reginys, kuriame žiūrovo vaizduotei paveikti buvo pasitelkiamos įvairios priemonės: architektūra, skulptūra, tapyba ir žodinis menas gausių inskripcijų, kurios papildė ir paaiškino proginės dekoracijos idėjinę programą, pavidalu. XVIII a. proginis dekoras išlaikė simbolinį ir embleminį pobūdį. Ypač tai matyti laidotuvėms kuriamoje *castrum doloris* puošyboje. Plačiau apie laidotuvių proginę architektūrą žr. Chrościcki 1974: 95–257.

3 Vaitkevičiūtė 2008: 46.

4 Šios temos bibliografijos apžvalgą žr. Vaitkevičiūtė 2008: 11–17.

5 Chrościcki 1970; Chrościcki 1974; Matušakaitė 2009.

6 Paknys 2008.

7 Balaišytė 2008.

8 Tarp jų paminėtinas valdovui skirtas proginio dekoru tyrimas: Morka 1995.

jose – aptarti dvaro ir giminės motyvai, kaip magnatų išskirtinumo ženklai⁹. Pamokslai buvo tapę ir dailės istorikų studijų objektu: jie nagrinėti kaip fundacijų tyrimų šaltinis¹⁰ ir kaip tekstai, kalbantys apie paveikslų paskirtį¹¹.

Kieno atvaizdas?

Novodvorskio pamokslas menotyrininko dėmesį taip pat pirmiausia patraukia tuo, kad paremtas svarstymu apie atvaizdo prasmę. Jau antraštėje pateikiamu motyvu, kuriuo paprastai būdavo grindžiama visa pamokslo kompozicija, panaudotas žodis *obraz* (paveikslas, atvaizdas), o į pamokslo pradžią iškelta citata iš Šv. Rašto: *Cujus est haec imago?* (Kieno čia paveikslas (Mt 22,20))¹². Pamokslo autorius imasi svarstyti, „kodėl didvyrių laidotuvėse, kai jų mirtingi kūnai jau guli karstuose ir yra atskirti nuo gyvųjų užritintu akmeniu, jų atvaizdas arba portretas rodomas ant gedulingojo sosto“¹³. Pamokslininkas randa atsakymą lotyniško žodžio *imago* (paveikslas, atvaizdas) sąsajose su žodžiu *imitatio* (pamėgdžiojimas, sekimas). Todėl, anot Novodvorskio, portreto demonstravimą per laidotuves geriausiai pagrindžia Senekos mintis: *Vita Principum imago est* (Kunigaikščių gyvenimas yra pavyzdys), t. y. laidotuvėse portretai iškabinami tam, kad žiūrovai sektų iškeliausių pas Viešpatį didvyrių dorybėmis¹⁴.

Atvaizdo, kaip atminties įrankio, nauda nagrinėta ir kituose pamoksluose. Felicijonas Birkowskis, pamoksle svarstęs apie šventųjų atvaizdų, kaip „sekimo pagalbininkų“, vaidmenį, remiasi pasaulietiniu sekimo pavyzdžiu – pasakojimu apie Lenkijos karalių Boleslovą, kuris nešiodavęs ant kaklo tėvo atvaizdą ir kaskart ką didingo pradėdamas, bučiuodamas paveikslėlį prisimindavo tėvą ir „kurstydavo pats save tėvo dorybėmis“¹⁵. Pasitelkiant atvaizdą praktikuojamas šlovinamo ir gerbiamo asmens sekimas, kaip ir Novodvorskio pamoksle, suvokiamas kaip jo gyvenimo būdo ir dorybių imitavimas. Sekimo procese svarbų vaidmenį turi konkretus tapytas portretas, kuris atstovauja asmeniui, jo gyvenimo istorijai ir dorybėms¹⁶.

Pamoksle minimas portreto motyvas atsikartoja bažnyčios, kurioje buvo pašarvotas Marcijonas Mykolas Oginskis, proginėje architektūroje. Tris dienas truncančioje atsisveikinimo su mirusiuoju ceremonijoje paprastai kasdien būdavo pakeičiama katafalko struktūra – nuo šlovinamųjų motyvų pereinama prie mirties ir atsisveikinimo temų¹⁷. Trečiąją Oginskio laidotuvių dieną vietoj anksčiau bažnyčios centre stovėjusio karsto buvo pavaizduotas Saturnas, tapantis vaivados portretą¹⁸, greta užrašas: *Aeternitati pingo* (Tapau

9 Górska 2005.

10 Chrościcki 1968.

11 Paluišytė 2003; *Gyvas žodis, gyvas vaizdas* 2009.

12 Cituojant Naująjį Testamentą naudotasi Česlovo Kavaliausko vertimu (*Šventasis Raštas. Naujasis Testamentas*. Vilnius: Vaga, 1992).

13 Nowodvorski 1753: A2.

14 Pažodžiui: Kunigaikščio gyvenimas yra paveikslas. Novodvorskis pateikia ir lenkišką Senekos žodžių vertimą: *Życie przednich w Ojezynie osób obrazem jest* – Pirmųjų Tėvynėje asmenų gyvenimas yra paveikslas.

15 *Gyvas žodis, gyvas vaizdas* 2009: 51.

16 Ten pat: 159–160.

17 Plačiau žr. Balaišytė 2008: 21–22.

18 Romėnų dievas Saturnas, kaip ir graikų Kronas, laidotuvių pamoksluose būdavo tapatinamas su laiku. Vaitkevičiūtė 2008: 190.

amžinybei / Tapau, kad išliktų amžiams¹⁹). Virš portreto – pamoksle plėtota perikopė: *Cujus est haec imago?* (Kieno čia paveikslas (Mt 22,20)), apačioje – pamoksle pateiktas atsakymas: *Vita Principum imago est*²⁰.

Apie Vitebsko jėzuitų bažnyčioje kurto dekorą, kaip ir apie daugelį kitų proginės architektūros objektų, autorystę duomenų nėra išlikę. Spėjama, kad programų kūrėjai būdavo vienuolijos, rengusios laidotuves, nariai, galbūt ir tas pats pamokslininkas²¹. Aptariamame pamoksle ir bažnyčios dekore pasikartojantys motyvai akivaizdžiai parodo jų kūrybos sąsajas bei bendrą teksto ir vaizdo koncepciją.

Novodvorskis ir toliau pamoksle plėtoja portreto temą, bet jau metaforine prasme. Pvz., rašo apie vertingas velionio savybes, kurios suteikia portretui ryškesnių spalvų. Novodvorskis pasitelkia ir pavyzdžius iš antikinių dailininkų biografijų, kad apibūdintų panegirinio portreto kūrimo procesą, pvz., pamokslininkas sudėjęs visas dorybes į vieną (idealią) paveikslą, kaip Dzeuksidas tapęs Elenos portretą, vaizduodamas po geriausią bruožą iš visų gražiausių Krotono merginų²².

Kurdamas didiko portretą, turėjusį būti sektinu pavyzdžiu, pamokslininkas rėmėsi įprasta žmogaus gyrimo schema: iš pradžių pašlovinama giminė, toliau pagiriamas velionio gyvenimas, apibūdinama mirtis ir viskas, kas vyko po jos²³. Proginės architektūros programa buvo kuriama pagal panašią schemą, tik velionio pagyrimas, išreiškiamas simboliais, alegorijomis ir emblemomis, įgaudavo labiau kondensuotą formą. Galima sakyti, kad laidotuvių dekore buvo įvaizdinami svarbiausieji giriamosios kalbos elementai.

Sektino asmens pavyzdžio kūrimas neatskiriamas buvo ir nuo jo pažinimo, jo biografinės atminties. Šiuo atveju reikšminga yra tai, kad laidotuvių kūriniai buvo parengti jėzuitų, su kuriais Oginskį siejo artimas ryšys: vienas iš jo sūnų, Pranciškus Ksaveras, buvo jėzuitu, Vilniaus, Vitebsko ir Minsko kolegijų rektoriumi, pats Marcijonas rėmė Vitebsko jėzuitų kolegijos ir Šv. Juozapo bažnyčios, kurioje ir buvo palaidotas, statybą²⁴. Artimas ryšys leidžia kalbėti apie patikimas velionio biografijos žinias, kurios galėtų papildyti kai kurias istorikų keliamas abejones dėl Oginskio veiklos.

„Turtingos šiame portrete spalvos, nes su didžiųjų šeimų krauju maišytos“

Kilmė buvo vienas iš pagrindinių laidotuvių pamokslo topų, kuriuo pradamas mirusiojo gyrimas. Jis buvo neatsiejamas nuo genealoginių aprašymų – vienos svarbiausių laidotuvių pamokslo dalių. Šie aprašymai apimdavo ne vieną puslapį, stabtelint prie vieno ar kito giminės atstovo, jo darbų, titulų, karinių laimėjimų²⁵. Bajoriškoje aplinkoje vyravo įsitikinimas, kad visi pagarbos ženklai, rodomi giminės atstovui, tartum lieka giminėje, yra šlovės objektas ir kuria paveldėjimo teise perduodamą giminės, vardo ir herbo didybę²⁶. Keletą pamokslo puslapių užėmusiame Oginskių genealogijos aprašyme išskirčiau du dalykus, kurie buvo įvaizdinti proginėse laidotuvių dekoracijose. Tai – kilmė, vedama iš

19 Dėkoju dr. Astai Vaškelienei, padėjusiai išversti lotyniškus įrašus.

20 Nowodworski 1753: Opisanie aktu <...> E verso.

21 Chrościcki 1974: 226–227.

22 Nowodworski 1753: C verso.

23 Vaitkevičiūtė 2008: 48.

24 Link-Lenczowski 1978: 623–624.

25 Vaitkevičiūtė 2008: 62–63.

26 Górska 2005: 111–112.

Kijevo didžiojo kunigaikščio Vladimiro, Rusios krikštytojo, ir Bizantijos imperatoriaus Bazilijaus II sesers Onos dvyliktojo sūnaus Sviatoslavo. Antrasis dalykas – LDK išsikūrusios giminės susiformavimas („Palemono padangėje patekėjus Oginskių vardui“), siejamas su iš Kozielsko kunigaikštystės atsikėlusiu Grigaliumi, dėl karšto būdo vadinto *Ohen* ir davusiam giminei Oginskių vardą²⁷. Didžiausi šio Oginskių giminės pradininko nuopelnai buvo, anot pamokslininko, kovos su turkais ir totoriais²⁸.

Proginė Oginskio laidotuvių dekoracija kurta remiantis herbinė simbolika, buvusia svarbiausiu kilmingumo ženklu. Oginskių herbas, kuriame vaizduojami vartai, ypač tiko mirties, kaip išėjimo į amžinybę, simboliui. Jis dažnai naudotas ir proginių leidinių iliustracijose²⁹. Įdomu tai, kad Oginskiui skirta *castrum doloris* struktūra buvo kuriama kaip karinių pergalių emblema: ikonai atstovavo giminės herbas *Vartai*, vaizduoti kaip triumfo vartai, vainikuoti laurais ir palmėmis. Virš vartų įrašas iš Seksto Propercijaus: *Fueram Magnis olim patefacta triumphis* (Kitados buvau atvira³⁰ dideliems triumfams)³¹.

Antrajame *castrum doloris* tarpсныje vaizduota Amžinybės personifikacija, laikanti laikrodį, kuriame kiekviena valanda karūnuota kunigaikščio kepure ir prie jų įrašyti dvylikos Vladimiro sūnų vardai. Amžinybė rodė į viršuje buvusią inskripciją: *Omnis scribitur hora tibi* (Kiekviena valanda yra rašoma (įrašoma) tau)³². Greta buvę įrašai iš Šv. Rašto: *Principes convenerunt in unu[m]. Veni et sede in medio nostri* (Valdovai susibūrė draugėn (Apd 4,26). Eikš sėskis mūsų tarpe (Dan 13,51)) tarsi priminė apie vaivados kilmę iš valdovų giminės.

Prie Amžinybės stovėjo Šlovės (*Fama*) figūra, laikanti trimitą, iš kurio vietoj garso išėjo žodžiai: *Hoc genus antiquum* (Ši senoji giminė). Apačioje šį įrašą laikė ant pečių Genijus su kunigaikščio kepure, vienoje rankoje saugantis degančią žvakę, nuo kurios užsidega kitos, su lema: *Omnes ab uno* (Visos iš vienos). Kitoje rankoje buvo inskripcija:

*Tu totus AVORUM IGNIBUS ardescis. Claud*³³ (Tu visas protėvių ugnimis degi).

Proginės architektūros emblemos vaizduoja pamoksluose aptariant kilmės topą, akcentuojamą nuopelnų ir dorybių paveldėjimo iš protėvių klausimą. Novodvorskis taip užbaigia Oginskio kilmės apibūdinimą: „Apie Tave iki šiol kalbėjau, kalbėdamas apie Tavo giminę. Tavo protėvių šlovė yra ir Tavo šlovė“³⁴.

„Kiekvienas yra savo gyvenimo Apelis, dažai yra dorybės“

Paties velionio portretas Novodvorskio pamoksle kuriamas iš dviejų sandų, kurie atitinka barokiniuose kūriniuose paplitusį *miles Christianus* vaizdinį: dvasinio kario, kovojančio su velniu, pasaulio ir kūno pagundomis, einančio dorybių keliu, ir riterio, ginklu kovojančio už tikėjimą³⁵. Pamokslininkas velionio dorybių paveikslą suskirsto į tris dalis pagal

27 Istoriografijoje Oginskių vardas kildinamas iš Uogintų dvaro, kurį LDK didysis kunigaikštis padovanojo giminės pradininko Smolensko dalinio kunigaikščio Vasilijaus Hlašinso vaikaičiui Dmitrijui Hlušonokui, pavadinimo.

28 Nowodvorski 1753: B–B2 verso.

29 Liškevičienė 2005: 142, 144.

30 Turima omenyje *porta*-vartai (lotynų kalboje – moteriškosios giminės).

31 *Elegijos*, kn. I, XVI.

32 Martialis, *Epigr.*, lib. X, XLIV (44).

33 Klaudianas (Claudianus).

34 Nowodvorski 1753: C.

35 Apie *Miles Christianus* vaizdinį emblemikoje ir pamoksluose žr.: Liškevičienė 2005: 73–182; Vaitkevičiūtė 2008: 162–169.

jo vardo dėmenis: „Marcijonas – vardas, kilęs iš Marso, t. y. kovotojas prieš septyngalves hidras-nuodėmes, kurios trukdo nugyventi dorybingą gyvenimą ir užsitarnauti Dangų. <...> Taigi Marcijone piešiamas dorybių ir nuopelnų Dangui portretas. Antrasis vardas – Mykolas – tai dangiškosios kariuomenės vadas. <...> Mykole piešiamas herojinių darbų ir nuopelnų Tėvynei paveikslas“. Trečiajame – Oginskio – varde matomas nemirtingosios šlovės žemėje paveikslas³⁶.

Kalbėdamas apie pirmąjį velionio dorybių paveikslą pamokslininkas primena apie fundacijas³⁷ ir dorybes: pamaldumą, gailestingumą bei dosnumą. Kaip įprasta laidotuvių pamoksluose, vaizduojamas tobulas, prilygstantis šventųjų, net aistringas velionio pamaldumas³⁸ („vidurnaktį rūmai transformuodavosi į vienuolių celę“³⁹). Pamokslininkas stengiasi pateikti ir konkrečius biografijos faktus, įrodančius ypatingą Marcijono Mykolo pamaldumą Švč. Mergelei Marijai⁴⁰. Dosnumas, išmaldos davimas taip pat buvo viena iš populiariausių laidotuvių kalbų „bendrųjų vietų“⁴¹. Oginskio dosnumą ir gailestingumą Novodvorskis iliustruoja vaizdingais pavyzdžiais (kiekvienąkart sustabdydavo karietą prie vargšo, kad galėtų jį sušelpiti, elgetos nuolat būdavo susibūrę prie jo rezidencijos langų ir tituluodavo jį „Vargšų tėvu“⁴²). Prie „kovotojo su nuodėmėmis“ paveikslu priskiriamas ir asmeninės velionio savybės, pamokslininko taip pat pristatomos kaip sektinas pavyzdys: „buvo santūrus, nedaug kalbėjo, bet daug darė Dievui ir Tėvynei. <...> Nemelavo, visada laikėsi žodžio, apie nieką blogai nekalbėjo ir kitiems to daryti neleido“⁴³.

Antrasis – „herojinių darbų ir tarnybos Tėvynei“ – velionio paveikslas pamokslininko buvo kuriamas iš dviejų dalių, kurias apibūdina *vir fortis* (karys) ir *vir consilii* (išmintingas vyras).

Klausimas, kiek informacija apie velionio gyvenimą yra patikima proginiuose kūriniuose, išskyla kalbant apie karinius Oginskio nuopelnus. Istorikas Andrzejus Link-Lenczkowski, rašęs Oginskio biografiją Lenkijos biografijų žodynui, abejoja, ar šis kariavo su turkais ir kazokais⁴⁴. Novodvorskis pamoksle teigia, kad Oginskis „jaunystėje nemirtingos šlovės Lenkijos Heraklio Jono III kariuomenėje tarnavo, visur prieš puolimus atremdamas. Mena jį Podolės Kameneco tvirtovė, kur kartu su Sarmatų Hektoru Jonu III kasmetinėse ekspedicijose mušė turkus, būdamas tuo metu LDK kardininkas. Neištrynė iš atminties ir jo žygių prie Vienos“⁴⁵. Turint omeny anksčiau minėtą Oginskio ryšį su jėzuitais, galime manyti, kad pamokslininko minimi velionio biografijos faktai nėra išgalvoti⁴⁶. Aišku, kad žymiajame Vienos mūšyje Oginskis dar negalėjo kautis, nes tuomet tebuvo 11 metų, tačiau

36 Nowodvorski 1753: C verso.

37 Mikulino bažnyčios fundacija ir bernardinų vienuolyno įkūrimas, Vilniaus basųjų karmelitų globa ir Vitebsko jėzuitų Šv. Juozapo bažnyčios rėmimas. Nowodvorski 1753: D.

38 Vaitkevičiūtė 2008: 165.

39 Nowodvorski 1753: C2.

40 Anot Novodvorskio, tik pradėjęs studijas Vilniaus akademijoje, Oginskis tuoj pat įstojo į jėzuitų Švč. Mergelės Marijos sodaliciją, kasdien kalbėjo rožinį ir visur kartu su savim jį pasiimdavo, kiekvieną Švč. Mergelės Marijos iškilmę ypatingai „viešai“ (*publiczne*) švėsdavo, o Nekaltojo prasidėjimo dieną kaip *Congregationis Nobilium* prefektas sakydavo kalbas bažnyčioje. Nowodvorski 1753: D2, D2 verso.

41 Vaitkevičiūtė 2008: 90–91.

42 Nowodvorski 1753: D verso.

43 Ten pat: D2 verso–E.

44 Link-Lenczkowski 1978: 621.

45 Nowodvorski 1753: E2.

46 Pažymėtina, kad Link-Lenczkowski, rašydamas biografiją, nesinaudojo progine literatūra ir nenurodė jos bibliografijoje.

1691 m. Jono Sobieskio paskutiniame žygyje į Moldaviją ir vėlesniais metais vykusioje Kameneco apgultyje bei totorių antpuolių atrėmime Oginskis jau galėjo dalyvauti⁴⁷.

Įdomu tai, kad pamoksle akcentuotas būtent Jono Sobieskio triumfas. Novodvorskis prisimena, kad Oginskis kariavo ir Augusto II laikais („narsiai stojo ir už laimingai karaliavusį Augustą II prieš Baltijos Liūtą [Švediją], šis Palemoniškas Samsonas“), tačiau šis paminėjimas buvo lakoniškas, be įspūdingų epitetų, kurių nusipelnė Sobieskio žygiai.

Vaizdinėje laidotuvių dalyje Jono Sobieskio karo žygių svarba iškelta į pirmąją vietą: viršutiniame *castrum doloris* tarpsnyje buvo nutapytas Jono Sobieskio, Vienos mūšio nugalėtojo, triumfas⁴⁸. Viena vertus, tai liudija Vienos mūšio pergalės sureikšminimą visuomenės atmintyje⁴⁹, kita vertus, rodo riterystės ir kovų su kitatikiais reikšmę didiko vaizdinyje. Šis motyvas susiškaukia ir su Oginskių giminės pradininko Grigaliaus vaizdavimu – kaip kovotojo su turkais bei totoriais. Kova su kitatikiais akcentuota ir valdovų laidotuvių simbolikoje, pvz., 1733 m. Augusto II egzektivoms Vilniaus katedroje sukurtose dekoracijose vienas iš svarbiausių elementų buvo Podolės Kameneco atgavimo tema, nurodanti į valdovo pirmtakų kovas su turkais⁵⁰.

Svarbiausieji Oginskio, kaip pareigūno, nuopelnai, anot pamokslininko, buvo pasiuntinybės į seimą, veikla senate, sėkmingas vaivadijos valdymas ir vadovavimas LDK vyriausiajam tribunolui⁵¹. Ištikimybė sostui, teisingumas ir santarvės išlaikymas buvo pavyzdinės politinės veiklos gairės: „Kalbėjo tik tai, ką ištikimybę Šviesiausiajam Lenkijos Sostui, ką palankumas Tėvynei, ką teisę ir sąžinę liepė, nesiėmė jokių veiksmų prieš Sostą, visuomenės gerovę ir šventą teisybę. <...> Šlovingas šis Ponas buvo savo teismuose, šlovingas visuomeniniuose reikaluose sprenddamas sudėtingiausius reikalus delikačiai, laikydamasis teisybės, kad visuomenėje išliktų taika“⁵². Politinio veikėjo – *vir consilii* – paveikslui buvo privalomi ir puikūs oratoriaus bei išmintingo patarėjo bruožai: „Turėjo puikią iškalbą, nes sklandžia kalba, svariais argumentais įtikindavo klausytoją, pripažino tai tie, kurie Lenkijos Senatorių Panteone Vitebsko kašteliono, vėliau laisvai išrinko vaivados kalbančio klausė, todėl didiejiems pasitarimams taikos ir karo klausimais buvo pas Šviesiausiajį Valdovą kviečiamas“⁵³.

Proginėse dekoracijose velionio padėtį politiniame valstybės gyvenime pirmiausia išreiškė insignijos – simboliniai valdžios ženklai. Marcijono Mykolo laidotuvėse prie karsto ant aksomo pagalvėlių gulėjo kunigaikščio kepurė (kilmės simbolis), Baltojo erelio ordinas (vienintelis ir aukščiausias apdovanojimas Abiejų Tautų Respublikoje), karabelė (vaivados insignija)⁵⁴ ir sabalo kepurė (galėjusi būti bajoro luomo simboliu, bet galbūt

47 Jonas Sobieskis (1629–1696) Abiejų Tautų Respublikos valdovu tapo 1674 m. Sobieskis mirė, kai Oginskiui buvo 24 metai. 1695 m. Oginskis gavo LDK kardininko pareigybę.

48 Įprasta buvo viršutiniame *castrum doloris* tarpsnyje, reikšmingiausioje vietoje, vaizduoti tai, kas susiję su dangiškąja sfera, pvz., velionio šventuosius globėjus. Žr. Balaišytė 2008: 16.

49 Vienos mūšio pergalės sukaktys šventos daug kartų. Plačiau aprašytos pergalės 100-mečio proga 1783 m. surengtos iškilmės Vilniaus jėzuitų Šv. Jono bažnyčioje.

50 Morka 1995: 156–157.

51 Marcijonas Mykolas Oginskis 1703 m. tapo Vitebsko kaštelionu, 1730 m. – Vitebsko vaivada. Vitebsko vaivados padėtis buvo išskirtinė, nes tik jis ir Polocko vaivada LDK buvo renkamas bajorų, o ne skiriamas valdovo. Vaivados įėjo į Abiejų Tautų Respublikos senatą. LDK vyriausiojo tribunolo vadovo pozicija taip pat buvo labai vertinama, nes tribunolo, aukščiausiosios LDK teisinės institucijos, atstovai turėjo galią spręsti nuosavybės klausimus ir lemti teismų nuosprendžius.

52 Nowodworski 1753: E2 verso–F.

53 Ten pat: E2 verso.

54 Vaivada buvo vyriausias vaivadijos pareigūnas, jo kompetencijai priklausė karo, administracijos ir teismo reikalai. Paprastai vaivados insignija buvo kalavijas arba kardas – kartu karo ir teisingumo simbolis. Zujienė 2008: 178–182.

sietina ir su Rusios kunigaikščių valdžios insignija). Greta karsto vaizduotas Respublikos personifikacija, rodanti į tuščią krėslą – t. y. ištuštėjusią Oginskio vietą senate⁵⁵.

Skirtingai nei įžengimų į vaivadiją proginėse dekoracijose, kurias paprastai rengdavo vaivadijos sostinė, vienuolijos kuriamoje laidotuvių puošyboje nebuvo gausu valdžios ženklų. Be minėtųjų insignijų, Oginskio *castrum doloris* supo keturios kolonos, simboliškai išreiškiančios Tėvynės, Rusios kunigaikštystės, Žmonių / tautos (*Populus*) ir Jėzaus Draugijos gedulą. Prie karsto vaizduota Jėzaus Draugijos personifikacija, rankoje laikanti emblema, vaizduojančią saulę ir į ją atgręžtą saulėgrąžą, su inskripcija: *Non recedet ab oculo et animo* (Neišnyks iš akių ir iš širdies)⁵⁶.

Ant bažnyčios sienų buvo vaizduojamos Oginskio dorybių emblemos. Pamoksle plėtojama dviejų velionio paveikslų tema leidžia suprasti, kaip sukomponuotas šių emblemų išdėstymas. Galime spėti, kad vienoje pusėje vaizduotos dorybės, reikalingos tarnystei Dievui. Virš pirmosios koplyčios vaizduota gailėstingumo emblema (ikona: balandis; lema: *Felle caret* (Neturi pykčio); įrašas: *Lex clementiae in lingua ejus* (Ant jo liežuviu yra maloningumo įstatymas (Pat 31,26)), virš antrosios – maldingumas (ikona: degantis smilkytuvas; lema: *Flagrat, ut flagret* (Dega, kad degtų); įrašas: *Pietas ad omnia utilis est, promissionem habens vitae aeternae* (Maldingumas viskam naudingas, nes jam skirtas būsimio gyvenimo pažadas (1 Tim 4,8)), virš trečiosios – dosnumas (ikona: trykštantis šaltinis, pripildantis indus; lema: *Omnibus affluenter* (Visiems gausiai); įrašas: *Benefacit animae suae vir misericors* (Gailėstingas žmogus gera daro savo sielai (Pat 11,17))⁵⁷.

Kitoje bažnyčios pusėje vaizduotos dorybės, kurios buvo reikalingos velioniui tarnaujant Tėvynei. Tai – išmintis (ikonoje vaizduojama akis, per vamzdį žiūrinti į žvaigždes danguje; lema: *Remota prope* (Tai, kas tolimesnė, arti); inskripcija iš Šv. Rašto: *Prudentia servabit te, ut eruaris a via mala* (Patartis sergės tave, kad būtumei išgelbėtas nuo pikto kelio (Pat 2,11–12)); teisingumas (ikona: svarstyklės, su lygiai išsidėsčiusiomis lėkštelėmis; lema: *Omnibus aequae* (Visiems lygiai); įrašas: *In justitia fundaberis, non timebis a pavore* (Tu būsi paremta teisybe. Traukis toli nuo skriaudos ir baisumo (Iz 54,14)); saikingumas (ikona: vėžlys; lema: *Graditur non egreditur* (Eina, bet neperžengia ribų); įrašas: *Ambulavit per omnes vias, nec declinavit ad dextram, neq[ue]. ad sinistram* (Vaikščiojo visais keliais, jis nenukrypo nei dešinėn, nei kairėn (4 Kar 22,2)) ir stiprybė (ikona: uola, nepajudinama jūros audrų; lema: *Pericula ludit* (Juokiasi iš pavojų); įrašas: *Roborabitur FORTITUDO ejus, et prosperabitur* (Jo galybė padidės, [ir] turės pasisekimo (Dan 8,24))⁵⁸.

„Mirtis šydu uždengia titulų spindėjimą“

Kaip ir pamoksle, kurio paskutinioji dalis skirta mirties temai, proginėje architektūroje mirties simboliai buvo vaizdinį pasakojimą užbaigiantis elementas. Žemutiniame Oginskio *castrum doloris* tarpsnyje buvo nutapyta Mirties personifikacija, laikanti laikrodį (kaip ir aukštesniame tarpsnyje buvusi Amžinybės personifikacija), kuris rodė vaivados mirties laiką, o ant tos valandos rodmens – įrašas: *Venit hora* (Ateina valanda (Jn 5,25)). Žemiau

55 Nowodworski 1753: Opisanie aktu <...> C–C verso.

56 Ten pat: B2–C.

57 Ten pat: D verso–D2 verso.

58 Ten pat: C2 verso–D verso.

buvo įrašas, siejantis herbinius vartus su mirties tema: PERPETUI PORTA DOLORIS ERIT (Amžino sielvarto vartai stovės)⁵⁹.

Dar kartą herbinių vartų tema panaudota mirties emblemai, kuri vaizduota paskutinioji eilėje po velionio dorybių. Nutapyta Mirties personifikacija, laikanti kastuvą, su įrašu: *Contrivit Portas* (Sulaužė vartus (Ps 106 (107),16)). Greta jos – mirties emblema: ugnis, palaidota pelenuose; lema: *In cinere vita* (Gyvybė pelenuose): įrašas: *Quis est homo, qui vivet et non videbit mortem?* (Kas yra, kurs yra gyvas ir nepamato mirties (Ps 88 (89), 49))⁶⁰.

Antrąją laidotuvių dieną, kai velionis jau buvo palaidotas, karsto vietoje gulėjo tik Oginskio insignijos, o šalia, ant katafalko pakopų, vaizduota besiilsinti po mūšio su „Lietuvos Didvyrių“ Mirties figūra. Tokiu būdu vėl pakartotas velionio, kaip kario, tik šįkart susigrūmusio su mirtimi, motyvas.

Trečiąją laidotuvių dieną proginis dekoras buvo skirtas artimųjų guodimui. Tuomet vaizduotas minėtasis Saturno tapomas velionio portretas, į kurį užvertomis akimis žiūrėjo Šeimos genijus, laikantis emblemą, kurios ikona vaizduoja dangų, po saulėlydžio besipuošiantį mėnuliu ir žvaigždėmis, su lema: *Merso haec solatia sole* (Šią paguodą apipilu saulės spinduliais) ir inskripcija: *Deficiet lachrima citius, qua. causa doloris* (Greičiau pritrūks ašarų negu [išnyks] sielvarto priežastis)⁶¹.

„Pirmojo Tėvynėje asmens portretas“

Idėjiniu požiūriu didiko vaizdinys XVIII a. proginėje architektūroje nesiskyrė nuo XVII a. kūriniuose kuriamo idealaus kilmingojo paveikslas. Pamaldumas, besireiškiantis ir bažnytinėmis fundacijomis, dosnumas buvo laikomi svarbiausiomis asmens dorybėmis. Pamoksle plačiai aptartas Tėvynei naudingo pareigūno idealas (ištikimo sostui, teisingo, išmintingo, taiką valstybėje puoselėjančio, iškalbingo) dekoracijose nebuvo išplėtotas. Tik insignijos rodė velionio politinę veiklą (karabelė, senatoriaus krėslas, Baltojo erelio ordinas). Labiau išryškintas riterystės, ypač kovų su kitatikiais, motyvas. Svarbus buvo ir aukštos kilmės, dėl kurios velionio paveikslas paveldi ir pasipildo protėvių dorybėmis ir šlove, motyvas. Oginskių tapatybei buvo svarbi kunigaikštiška ir rusėniška kilmė.

Gauta 2012 11 09
Priimta 2012 11 26

Šaltiniai ir literatūra

1. Nowodworski, F. *Cnoty, honoru i sławy Portret Jaśnie Wielmożnego Imści Pana Marcyana Michała na Kozielsku Oginińskiego <...> roku 1751 dnia 17 lutego, z opisaniem tego pogrzebowego aktu, tudzież misterną strukturą erygowanego Castris Doloris dla wieczney w potomne wieki pamięci Drukarską sztuką światu na oko wydany.* Wilna: Drukarnia J. K. M. Akademicka Soc. Jesu, 1753.
2. Balaišytė, L. *Publicum dolori theatrum: kilmingųjų laidotuvių apipavidalinimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a. viduryje. Ars memoriae: atmintis – dailės funkcija ir tema (XVIII–XXI a.).* Sud. L. Balaišytė, A. Kaladžinskaitė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2008: 9–23.
3. Chrościcki, J. A. „Castris et Astris”. Kazania i relacja pogrzebowe jako źródła historii sztuki. *Biuletyn Historii Sztuki.* 1968. 3: 384–395.

59 Ten pat: A2 verso.

60 Ten pat: E.

61 Ten pat: E verso.

4. Chrościcki, J. A. Projektanci i wykonawscy katafalków z I połowy XVIII wieku, *Rokoko. Studia nad sztuką I połowy XVIII wieku*. Warszawa, 1970.
5. Chrościcki, J. A. *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974.
6. *Gyvas žodis, gyvas vaizdas. Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus. Pamokslas faksimilė, vertimas ir studija*. Sud. T. Račiūnaitė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.
7. Górska, M. Dwór i familia. Wizerunek magnaterii w dekoracji okazjonalnej XVIII stulecia. *Dwory magnackie w XVIII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2005: 111–136.
8. Link-Lenczowski, A. Ogiński Marcján Michał. *Polski Słownik Biograficzny*. T. 23/3, zesz. 98. Wrocław, Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1978.
9. Liškevičienė, J. *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005.
10. Matuškaitė, M. *Išėjusiems atminti. Laidosena ir kapų ženklimas LDK*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.
11. Morka, M. Uroczystości pogrzebowe w Wilnie po śmierci Augusta II. *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce Baroku*. Warszawa: Instytut Kultury, 1995.
12. Paknys, M. *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.* Vilnius: Aidai, 2008.
13. Paliušytė, A. Paveikslas tekste: XVI a. I p. LDK pamokslininkai apie paveikslų paskirtį. *Istorinė tikrovė ir iliuzija. Lietuvos dvasinės kultūros šaltinių tyrimai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003: 95–102.
14. Vaitkevičiūtė, V. *LDK katalikiškas baroko pamokslas. Tarp ars vivendi ir ars moriendi.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
15. Zujienė, G. *Insigrijos ir ceremonialas Lietuvos viešajame gyvenime (XIII–XVIII)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008.

Lina Balaišytė

“A portrait of the virtues of Marcján Michał Ogiński”: on the image of a nobleman in occasional architecture of the 18th century

Summary

The current paper analyses the works dedicated to the funeral of Vitebsk voivode Marcján Michał Ogiński – a sermon delivered by Jesuit Felicjan Nowodworski, and occasional architecture of the Vitebsk Jesuit Church. The paper aims to explore how an ideal portrait of a nobleman is created and how the biography of a concrete person is conveyed in these works. The topics developed in the sermon and repeated in the funerary décor allow us to talk not only about the cultural images migrating between the text and the image, but also about their general concept, e. g. quotations from the Holy Scripture and the authors of classical antiquity used in the sermon are repeated in the inscriptions of the funerary décor. A portrait of a nobleman as a spiritual warrior taking the way of virtue and a knight leading an armed struggle for his faith is developed in the sermon. These two elements of the portrait allow us to understand the composition of the décor emblems representing the virtues (useful for the service to God and Homeland). The motifs of noble origin and knighthood are particularly emphasized in occasional architecture. *Castrum doloris* is designed as an emblem representing a triumphal arch; underneath the arch is a picture of the victory in the Battle of Vienna symbolizing Ogiński’s (hypothetic) participation in the attacks against people of other faiths. The personifications and symbolism of the family is related with Ogiński’s ducal and Ruthenian origin. The sermon is interesting for art historians also in that the function of the paintings is discussed there.

KEY WORDS: nobleman, occasional architecture, Baroque, Marcján Michał Ogiński, Vitebsk